

UDK: 128.2+316.7+159.9

Shoista MURATOVA,
Samarqand davlat Tibbiyot universiteti dotsenti, p.f.d
E-mail: mleyla84@inbox.ru

SamDCHTU professori A. Saidov taqrizi asosida

THE ORIGIN OF CONSCIOUSNESS AND ITS SOCIO-HISTORICAL ESSENCE

Annotation

This article analyzes the emergence of the concept of consciousness, its stages of development, and its socio-historical significance in human life. Philosophical and scientific approaches are considered in response to the question: Is consciousness solely a result of biological evolution, or is it formed under the influence of social relations.

Key words: Consciousness, social history, philosophy, human, thinking, society, human activity, social consciousness, individual consciousness, social relations, mental processes, thinking, interconnection between consciousness and the material world.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ СОЗНАНИЯ И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ

Аннотация

В данной статье анализируются возникновение понятия сознания, этапы его развития и социально-историческое значение в жизни человека. Рассматриваются философские и научные подходы к вопросу: является ли сознание результатом исключительно биологической эволюции или оно формируется под влиянием социальных отношений.

Ключевые слова: Сознание, социальная история, философия, человек, мышление, общество, человеческая деятельность, общественное сознание, индивидуальное сознание, социальные отношения, психические процессы, мышление, взаимосвязь сознания и материального мира.

ONGNING PAYDO BO'LISHI, UNING IJTIMOIIY TARIXIY MOHIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ong tushunchasining paydo bo'lishi, uning rivojlanish bosqichlari va inson hayotidagi ijtimoiy-tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Ong faqat biologik taraqqiyot natijasimi yoki u ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shakllanganmi, degan savollarga falsafiy va ilmiy yondashuv asosida javob beriladi.

Kalit so'zlar: Ong, ijtimoiy tarix, falsafa, inson, tafakkur, jamiyat, inson faoliyati, ijtimoiy ong, shaxs ongi, ijtimoiy munosabatlar, ruhiy jarayonlar, tafakkur, ong va moddiy dunyoning o'zaro bog'liqligi.

Kirish. Inson ongi tabiatdagi boshqa biror mavjudodnikiga o'xshamaydigan murakkab ruhiy va ijtimoiy jarayondir. U nafaqat insonning o'zini anglashi, balki uning atrof-muhit bilan muomalasini, madaniyat yaratishi va tarixiy taraqqiyotini ham belgilaydi. Ammo ong qay tarzda paydo bo'lgan? Uning shakllanishida qanday omillar hal qiluvchi rol o'ynagan? Ong murakkab psixik hodisa bo'lib, o'zining ildizlarini insonning biologik rivojlanish jarayonlaridan olgan. Neyrofiziologiya, psixologiya va biologiya sohalaridagi tadqiqotlar ongning muayyan darajada miya faoliyati bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Lekin ong faqat miya faoliyati natijasi sifatida tushunib bo'lmaydi — u ancha keng va chuqur ijtimoiy mazmunga ega.

Tarixiy nuqtai nazardan qaralsa, ong insonning evolyutsion rivojlanishi davomida mehnat, til, muloqot va ijtimoiy munosabatlar tufayli shakllangan. Inson boshqa mavjudotlardan farqli o'laroq, o'z amaliyotini anglay oladi, uni rejalashtira oladi va kelajakni tasavvur qiladi. Bugungi kunda ongni o'rganishda interdisiplinar yondashuv — falsafa, psixologiya, neyrobiologiya, informatika, antropologiya kabi sohalarining birgalikdagi tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, sun'iy intellekt va ongli mashinalar haqidagi muammolar ong masalasini yanada dolzarb etib qo'ymoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy psixologiyada ong — insonning atrof-muhit va o'zi haqida bilishi, anglashi, baholashi bilan bog'liq. Z.Freydning psixanaliz nazariyasida ong va ongsizlik tushunchalari o'rtasidagi aloqa ko'rsatilgan. Freyd ongni ayniqsa insonning ichki psixologik murakkabliklari bilan bog'laydi. Lev Vigotskiy, ong va nutqning ijtimoiy tabiati, Vigotskiy inson ongning shakllanishida nutqning roliga alohida e'tibor qaratadi, ong nutq orqali shakllanadi va ijtimoiy muloqot natijasida rivojlanadi, bola avvalo tashqi nutq orqali tafakkur qiladi, keyinchalik bu ichki nutqga aylanadi. Yung Karl Gustav: Arxetiplar va kollektiv ong. Yungning ta'limotiga ko'ra: Inson ongida faqat shaxsiy emas, balki umuminsoniy (kollektiv)

tajribalar saqlanadi. Arxetiplar — bu insonning avlodlar davomida to'plangan tajribalarining ramziy ifodalaridir.

Ong — bu inson tafakkuri, ongli faoliyati, atrof-muhitni aks ettirish, idrok qilish va ong asosida maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Ongning paydo bo'lishi tabiiy evolyutsiya va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir.

Inson ongning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo'lib, u biologik taraqqiyot — ya'ni odamzodning hayvonlardan ajralib chiqishi, mehnat faoliyati, muloqot, tilning paydo bo'lishi va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq. Mehnat va muloqot, ongning asosiy manbai sifatida, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni murakkablashtirib, tafakkur va til orqali tashqi dunyoni chuqurroq anglash imkonini yaratadi.

Ong ijtimoiy-tarixiy hodisa sifatida faqat yakka holda rivojlanmaydi, balki u insoniyat jamiyatda yashashi davomida rivojlanib, tarixiy tajriba, madaniyat, ma'naviyat orqali boyib boradi. Shu sababli, ong nafaqat individual psixik hodisa, balki ijtimoiy ongning bir bo'laki sifatida jamiyatdagi umumiy tafakkur, dunyoqarash va qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Ongning asosiy funksiyalari:

Aks ettirish (real voqeelikni idrok etish)

Rejalashtirish va maqsad qo'yish

Ijod qilish

Muloqot va ijtimoiy aloqalarni o'rnatish

Tadqiqot metodologiyasi — bu ilmiy bilishning nazariy asoslari va usullar tizimidir. Ongning paydo bo'lishi va mohiyatini o'rganishda quyidagi metodlar qo'llaniladi:

Dialektik metod — ongning harakatdagi, o'zgaruvchan va ziddiyatli taraqqiyotini o'rganish.

Tarixiy yondashuv — ongning evolyutsion va ijtimoiy shakllanish jarayonini tahlil qilish.

Tizimli yondashuv — ongni inson psixikasi, til, jamiyat, madaniyat bilan bir butun tizim sifatida ko'rib chiqish.

Komparativ (solishtirma) metod – inson va hayvon psixikasini solishtirish orqali ongning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish.

Empirik metodlar – kuzatuv, eksperiment, sotsiologik so'rovlar orqali ong va uning faoliyatini o'rganish.

Tahlil va natijalar. Inson psixikasi bilan yuksak tashkil topgan hayvon psixikasi orasida katta farqqa ega bo'lgan ijtimoiy voqelik hukm suradi. Hayvon o'z to'ldasidagi a'zolariga yaqqol holat bilan bog'liq bo'lgan, bevosita favquloddagi vaziyat bilan cheklangan hodisalar yuzasidan «o'zining tili»da xabar uzatishi odatiy hodisa. Odam undan farqli o'laroq nutq vositasida o'z qabiladoshlariga o'tmish (xotiro), hozirgi davr va kelajak to'g'risida ma'lumot (axborot) berish hamda ijtimoiy turmush tajribalarini uzatish imkoniyatiga ega. Insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotida til tufayli aks ettirish (in'ikos qilish) imkoniyatlari qayta qurildi, oqibat natijada odam miyasida atrof-muhit timsollari, xususiyatlari aniqroq aks eta boshladi. Buning natijasida yakka hol shaxs kishilik dunyosi tomonidan orttirilgan tajribadan bahramand bo'la bordi, shuningdek, uning uchun noma'lum hisoblangan borliq hodisalar, holatlari, qonuniyatlari to'g'risidagi bilimlarga egalik qila boshladi. His-tuyg'ular, ichki kechinmalar, taassurotlar, hayajonga soluvchi nafasot timsollar yuzasidan zavqlanishi, maroq olish imkoniyatlari vujudga keldi, ularning mazmuni, ma'nosi, mohiyati bo'yicha o'ziga o'zi hisobot berish, ijobiy yoki salbiy ta'sir etishini baholash muammolarini keltirib chiqardi.

Hayvon yaqqollik, bevosita idrok qilishlikni quli bo'lsa, aksincha inson mavhum fikrlashning gultojisidir. Inson bilan hayvon o'rtasidagi bu boradagi tafovut quyidagilarda mujassamlashadi: a) shaxsning xulq-atvori, faoliyati yaqqollikdan mavhum holatga o'tish imkoniyatiga ega; b) favquloddagi vaziyat munosabati tufayli vujudga kelishi ehtimol oqibatni oldindan payqash layoqati mavjud; v) qiyinchiliklar uchrasa, ularni yengish uchun qo'shimcha vositalar qo'llash, o'zgartirishlar kiritish bilan ajralib turadi. Shuning uchun avtomobil ishdan chiqsa, inson uni sozlaydi, yomg'ir yog'sa, narsalarni panaga oladi, ayb ish qilib qo'ysa, himoyalani shoy'yo'riqlarini o'ylaydi, muammo yechimini qidiradi va hokazo. Shaxs favquloddagi vaziyatning quliga aylanmaydi, aksincha u kelajakni ko'ra bilishga qodir, aql-farosot esa bashorat qilish imkoniyatini yaratadi. Faoliyat mahsulini oldindan payqash, fe'l-atvor oqibatini ilgarilab ketib sezish o'quviga egalik bilan inson ustuvorlik qiladi. Hayvonlarning amaliy tafakkuri ularni yaqqol vaziyatdan bevosita ta'sirotda bo'ysunishni taqozo etadi. Shaxsni mavhum fikrlashga nisbatan qobiliyati muayyan vaziyatga bevosita bog'liqlikdan uni xalos etadi. Inson bevosita muhim ta'siriga javob berish bilan qanoatlanib qolmasdan, balki uni kutayotgan ta'sirini ham bartaft etish qurbiga egadir. Inson psixikasi bilan hayvon psixikasi o'rtasidagi birinchi farq shaxsning o'zi anglagan qadriyatga binoan ongli xatti-harakat qilish qobiliyati mavjudligidir.

Shaxsning hayvondan ikkinchi farqi uning mehnat qurollarini yaratish va saqlashga layoqatli ekanligi bo'lib, oldindan tuzilgan reja bo'yicha ularni yasaydi va ulardan muayyan maqsadni amalga oshirishda foydalanadi hamda keyichalik qo'llash niyatida asrab olib qo'yadi. Ulardan odamlar hamkorlikda foydalanadi, hamkorlik faoliyatida esa qurollar yaratiladi, o'zaro tajriba almashadi, bilimlarni boshqalarga uzatishadi, umumiy saviyaga vorislik tufayli yuksaladi.

Inson psixikasining hayvondan yana bir farqli tomoni shundaki, uning ijtimoiy tajribaning boshqalarga uzluksiz ravishda uzatishida aks etadi. Tajribalarni instinktiv xatti-harakatlar tarzida o'zlashtirish hodisasi ham insonga, ham hayvonga xos odatdir, lekin shaxsiy tajribadan ko'ra ijtimoiy tajribaning ustuvorligi odamning ongli mavjudodga aylanishining asosiy manbai hisoblanadi. Shaxsning ijtimoiy munosabat, ijtimoiy tajriba shakllantiradi, moddiy va ma'naviy qurollarni egallash natijasida unda yuksak insoniy funktsiyalar (ixtiyoriy xotira, ixtiyoriy diqqat, mavhum tafakkur) vujudga keladi va rivojlana boradi. Sub'ekt tomonidan kishilik dunyosida yaratilgan madaniy merosni o'zlashtirilishi, ayrim o'zgartirishlar kiritilishi uning kamolotiga sifat jihatidan yuksak bosqichni yuzaga keltiradi. Yuksak funktsiyalar, nutqiy faoliyatning takomillashuvi, mehnatning hayotiy ehtiyojga aylanishi, ertangi hayot to'g'risida

mulohazalar tug'ilishi ongning rivojlanishi uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu bois inson bilan hayvon o'rtasidagi tafovut tajribaning vorislik funktsiyasi kasb etishi bilan yakunlanadi. Jismoniy va aqliy faoliyat kundalik zaruratga aylanishi sababli ong bevosita nazorat funktsiyasini bajara boshlaydi, shuningdek, jamiyat, jamoa, tabiat to'g'risidagi tasavvurlarini tushunishi, anglash ham uning tasarrufiga aylanadi.

Xulosa. Borliq voqeliklarini bir tekis in'ikos ettirish vositasi sifatida insonda his-tuyg'ular rivojlana boshlaydi. Inson bilan hayvonot olami orasidagi yana tafovut his-tuyg'ular orqali namoyon bo'ladi. Lekin atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan befarqlik har ikkala toifadagi mavjudodlarda hukm surmaydi, biroq tashqi ta'sirlar ijobiy yoki salbiy hissiy qo'zg'atishni vujudga keltiradi. Emotsional holatlar hayvonlarda ustuvor rol o'ynaydi, o'zlarining ularga munosabatlarini bildiradi. Biroq hayvonlardan farqli o'laroq odam o'zining yuksak his-tuyg'ulari (axloqiy, aqliy, nafasot, praksik-lazatlanish) bilan jamiyatga va tabiatga nisbatan munosabatini bildiradi, jumladan, quvonch, g'am-g'ussa, mehrmuhabbat, achinish, hammadlik, zavqlanish, faxrlanish, iftixor va boshqalar. Tabiat manzaralari, mehnat mahsuli, turmush lahzalari, ezgulik, armon insonni faollikka undaydi, har bir soniyadan maqsadga muvofiq foydalanish xohishlari motiv vazifasini bajarishga o'tadi. Yuksak his-tuyg'ular inson xulq-atvorining regulatoriya aylanadi, Undagi vijdon, uyat, mas'ullik esa qadriyat tariqasida xizmat qiladi. His-tuyg'ularni boshqarish, nazorat qilish onglilikni taqozo etadi, ko'zlangan maqsadni amalga oshirishning ta'minlashga yordam beradi.

Agarda psixikaning taraqqiyoti biologik evolyutsion qonunlar ta'siri bilan ro'y bergan bo'lsa, inson ongining rivojlanishi ijtimoiy tarixiy taraqqiyot qonunlari tufayli amalga oshgan. Odam faqat ijtimoiy muhitda, shaxslararo munosabatda insoniy fazilatlarini egallab, til, aql, ong yordamida kamol topadi, xolos. Shunga qaramasdan, ong paydo bo'lishining biologik shart-sharoitlari mavjudligi to'g'risida mulohaza yuritish mumkin. Chunki dastlabki ijtimoiy munosabatlarning biologik shart-sharoiti ibtidoiy jamiyatdagi to'dadan iborat edi. Shaxsning biologik shartlangan jihatlaridan tashqari, uning ijtimoiy omillari ham mavjud bo'lib, u muayyan ma'noda ijtimoiy munosabatlar mahsulidir. Bunga ijtimoiy muhitdan tashqarida (o'rmonda) shakllangan inson farzandlarining qiyofasi yaqqol misoldir.

Muhitdagi keskin halokatli o'zgarishlar tufayli inson o'zining moddiy ehtiyojini qondirish maqsadida mehnat faoliyatini kashf etdi va u ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga, turmush shart-sharoiti yaxshilanishiga, ongning takomillashuviga, fikr almashish, axborot uzatish imkoniyatining tug'ilishiga olib keldi. U faqat qurollardan muvaqqat foydalanishdan voz kechib, avlodlarga qoldirish, asrashni ong ta'sirida ro'yobga chiqara bordi, buning natijasida insonning har xil shakldagi faoliyati ongli faoliyatga aylandi, o'zaro munosabatlar mazmuni, ko'lami kengaya boshladi, shaxsiy mehnat ulushi jamoa ehtiyojini qondirishning asosiy manbaiga aylandi. Tabiatga ta'sir o'tkazish, uni o'zgartirish to'g'risidagi maqsad o'z funktsiyasini o'zgartirdi, qo'l esa yangidan yangi mo'jizalar ijodkoridan asta-sekin aks ettirish quroliga, sezish, payqash, paypaslash, his etish organi vazifasini bajarishga o'sib o'tdi.

Kishilik jamiyatida mehnat faoliyatining takomillashuvi, shaxslararo munosabatning yangi shakllarining paydo bo'lishi, til va nutqni vujudga keltiradi, ularning barchasini maqsadga muvofiq amalga oshirishni ta'minlovchi ong jadal sur'atlar bilan rivojlandi. Ong faqat faoliyat, xulq-atvor, muomala, his-tuyg'ular regulatori emas, balki yakkahol shaxsning ijtimoiy psixologik xususiyatlarini to'g'ri amalga oshirishni asosiy manbai rolini bajara boshladi.

Shunday qilib, insonning ongi ijtimoiy tarixiy taraqqiyot mahsuli bo'lish bilan birga, u mehnat faoliyatida, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda, hamkorlikdagi o'zaro ta'sirda, tabiatga, jamiyatga nisbatan munosabatlar mohiyatida vujudga kelgan. Buning mahsulati, shakli sifatida individual, guruh, etnik (milliy), ijtimoiy ong namoyon bo'lgan va ularning barchasi taraqqiyot tufayli o'zining yangi bosqichlariga o'sib o'tgan hamda keyinchalik fan, texnika yaralishiga puxta zamin hozirlagan.

ADABIYOTLAR

1. Andreeva G., Social Psychology. Moscow: M., 1998.
2. Psychology T.: A Field of Study, 1994.
3. Karimova V., The Foundations of Social Psychology. Tashkent: T., 1994.
4. G'oziyev E. O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent – 2008. <http://www.ziyouz.com/>
5. Muratova, Sh. N. "Social aspects of preparing adolescent boys for family life," Ministry of Education and Science of the Republic of Uzbekistan, pp. 91–95, 19.00.00 No. 10.
6. Muratova Sh. N., "Scientific and theoretical basis of the problem of preparing children for family life and its state of education," Ministry of Education and Science of the Republic of Uzbekistan, pp. 82–86, 19.00.00 No. 10.
7. Muratova Sh. N. and Otan, "Place in foster care," Education, Science and Innovation, Scientific Newsletter, no. 5, pp. 82–86, 2022.
8. Muratova Sh. N., "Socio-psychological aspects of preparing boys for family life," SamDU Scientific News Release, ISSN: 2091–5446, no. 6 (124), pp. 100–105,
9. Muratova Sh. N., "The socio-psychological capabilities of premarital parents in preparing young people for family life," Scientific Journal of Psychology of BUH DU, ISSN: 2181–5291, no. 3, pp. 84–90, 2021.
10. Muratova Sh. N., "Analysis of theoretical approaches to the pedagogical and psychological education of boys in the family," NamDU Scientific News Release, ISN: 2181, no. 6, pp. 409–415, 2019.
11. Muratova Sh.N., "Problems of youth for family life," Mental Health and Education Journal, pp. 282–291.
12. Muratova Sh. N., "Socio-psychological issues of preparing young men for family life," Journal of Educational Research, ISSN: 2660–5562, vol. 2, no. 3, pp. 27–30, March 2021. [Online]. Available: <https://scholarzest.com>.
13. Muratova Sh.N. and Problems of youth for family life. It is also used in the treatment of mental illness, and in the treatment of mental disorders. 282-291.
14. Muratova Sh.N. and "I've been thinking about it for a long time, and I've been thinking about it for a long time. This is a list of the most commonly used commands.It is available online at, ISSN: 2660-5562, Volume 2, No 3, March, 2021, [https://scholarzest.com/p. 27-30](https://scholarzest.com/p.27-30).